

Amiran Kurtkan Bilgiseven ve Sosyal/Toplumsal Değişme¹

Türk sosyolojisinin varoluşuna ve gelişimine etki eden iki temel eğilim dikkat çekmektedir. Bu temel eğilimlerden biri Batı hayranı ve aktarmacı bir kimliği taşıyan sosyoloji anlayışıdır. Diğer bir eğilim ise Millî ve yerli görüşe sahip sosyoloji anlayışıdır. Batı hayranı dediğimiz aktarmacı sosyologlar, Batı sosyolojisi çerçevesinde Türkiye'nin temelinde yatan olaylarla ilgilenmişlerdir. Yerli dediğimiz Millî bir duruşa sahip olan sosyologlar ise Türk toplumunu, yapısı, kültürü ve tarihi açısından incelemişlerdir. Çalışmaya konu olan Amiran Kurtkan Bilgiseven, yerli dediğimiz Millî sosyoloji anlayışıyla ilerleyen sosyologlarımız arasında yer almaktadır. Kurtkan, muhafazakâr ve milliyetçi görüşü benimsemiştir. Öyle ki, Kurtkan, sosyolojik analiz çerçevesinde Türk-İslam sentezi üzerine yoğunlaşmış, İslamiyet'i ve tevhit düşüncesini kendine esas almıştır (Dikici, 2018, iv).

Kurtkan, sosyoloji alanına büyük katkılar sağlayan Türk sosyologlarımızdandır. Genel sosyoloji başta olmak üzere; maliye sosyolojisi, eğitim sosyolojisi, iktisat sosyolojisi din sosyolojisi gibi sosyolojinin kollarını oluşturan alt dallara yönelik pek çok eser ortaya koymuştur. Genel olarak baktığımızda Kurtkan, son dönemler içerisinde laiklik, din, ahlak ve tasavvuf konularına özel ilgi göstermiştir. Dolayısıyla sosyal olaylara yaklaşımı çok sebeplilik ilkesi ile bütüncül bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Onun kullanmış olduğu kavramlar ve kavramlara yüklemiş olduğu anlamlar, genel sosyolojik tanımların yanı sıra Türk-İslam kültürünü de kendine katarak içeriklerini oluşturmuştur (Karaman, 2006, 48).

Kurtkan, Türk toplumuna ve toplumun yapısına özel bir ilgide bulunmuş ve toplumun sorunlarını açıklama çabası içerisinde katkı sağlamaya çalışmış bir sosyoloğumuzdur. Birçok kavram ve konuların üzerine yoğunlaşarak çalışmalar yapmıştır. Bu kavramlardan biri de sosyal/toplumsal değişme konusudur. Biz de bu çalışmada Amiran Kurtkan Bilgiseven'in sosyal/toplumsal değişme konusuna yönelik çalışmalarını değerlendireceğiz. Bu bağlamda çalışmanın konusu Amiran Kurtkan Bilgiseven'in sosyal/toplumsal değişme kavramını ele almaktır. Çalışmanın temel amacı ise Amiran Kurtkan Bilgiseven'in sosyal/ toplumsal değişme kavramının din sosyolojisi ile ilişkisini incelemektir.

¹ Seda Müjdecı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı | sdmjdc@gmail.com | ORCID: 0000-0003-0658-1371

Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyo-Biyografisi

1926 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Amiran Kurtkan Bilgiseven'in ailesi, üç nesil öncesinden İnebolu'dan İstanbul'a gelerek burada kalmaya devam etmiştir. Annesi ev hanımı babası ise muhasebe işiyle ilgilenmiştir (Dikici, 2018, 6). İlkokula erken başlayan Kurtkan, ilkokul öğrenimini Paşabahçe İlkokulu'nda görmüştür. Ortaokul ve lise eğitim-öğretim hayatını ise Kandilli Kız Lisesi'nde bitirmiştir. Liseyi bitiren Kurtkan, ardından İstanbul üniversitesi İktisat Fakültesine başlamış ve 1947 senesinde buradan mezun olmuştur (İnan, 2009, 4).

Üniversiteyi bitirdikten sonra belli bir dönem ticaret sektöründe muhasebecilik yapmış; daha sonra İstanbul Defterdarlığı'nda resmi görevde bulunmuştur. 1956 senesinin sonlarına doğru İktisat Fakültesinde sosyoloji Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun asistanı olarak göreve başlamıştır. 1960 senesine gelindiğinde ise doktora sınavını "Türkiye'de Küçük Sanayi ve Küçük Kredi Meselesi" isimli tezi ile geçtikten sonra; 1965 yılında doçentlik sınavını "Sosyal Sınıflar ve Gelir Vergisi, İngiltere ve Türkiye Hakkında Mukayeseli Bir Mali Sosyoloji Etüdü" isimli tezi ile geçmiştir. Profesörlük unvanını ise 1970 yılında almıştır. İstanbul üniversitesi İktisat Fakültesi sosyoloji ve metodoloji araştırmaları merkezinde müdürlük yapmış, 1993 senesinde ise emekliliğini almıştır (Kahraman, 2006, 6; Karaman, 2006, 11).

Kurtkan, eşi Dr. Sadık Bilgiseven ile yaşının ilerlediği geç bir tarihte hayatını birleştirmiştir. Bu sebeple Kurtkan, almış olduğu -Bilgiseven- soy ismini 1981 yılı sonrasında yazmış olduğu eserlerinde kullanmaya başlamıştır. Bundan dolayıdır ki 1981 tarihinden önce yazmış olduğu kitap ve makale gibi eserlerinde -Bilgiseven- soyadını görmek mümkün değildir. Sadık beyin vefat etmesi üzerine evlilikleri kısa sürmüştür. Kendisi de 19 Haziran 2005'te İstanbul'da hayatını kaybetmiştir (İnan, 2013, 397).

Sosyoloji üzerine pek çok çalışmada bulunan Kurtkan, yaşamı süresince oldukça fazla eser yazmıştır. Kurtkan, çalışmalarını Türk-İslam kültürü ile temellendirmiş ve Millî bir kaygıyla görüş belirtmiştir. Bunun yanı sıra İslamiyet'in ve Kur'an'ın hükümlerini her seferinde dikkate almıştır.

Bazı Eserleri

Fındıkoğlu Bibliyografyası (1918-1958), İktisat fakültesi, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1958; Türkiye'de Küçük Sanayiın İktisadi Ehemmiyet, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Yayınları, 1962; Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilite, Tortum Kalkınma Derneği Yayınları, İstanbul, 1964; Karabük'de Çalışma Müessesesi ve Sosyal Şartlar, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1968; Adapazarı'nın Sanayileşmesi, Sakarya Sosyal

Araştırmalar Merkezi İstanbul, 1968; Metodolojik Bir Deneme Olarak Mali Sosyoloji, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, 1968; Köy Sosyolojisi, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968; Sosyoloji, Lise Ders Kitabı, MEB Yayınları, İstanbul, 1976; Sosyolojik Açından Tasavvuf ve Laiklik, Kutsun Yayınları, Fatih Gençlik Matbaası, İstanbul, 1977; Sosyolojik Açından Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları, İktisat fakültesi Yayınları, Fatih Gençlik Matbaası, İstanbul, 1977; İktisat Sosyolojisi Açısından, Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları, Divan Yayınları, İstanbul, 1982; Türk Milletinin Manevi Değerleri, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1984; Maliye Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984; Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985; Genel Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986; Millî Eğitim Sistemimiz Nasıl Olmalıdır?, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Türk Büyükleri Dizisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987; Yugoslavya'da Türk Kültürü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987; İslamiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramlar, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986; Türkiye'de Sosyal Çözümle Tehlikeleri, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1990; Türkiye'de Millî Birliği Bozan Ayrılık (Alevi- Sunni Ayrılığı), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991; Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1991; Mehmet Eröz' Göre Etnik ve Dini Bölücülük, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991; Sosyolojik Açından İslamiyet ve İslami Kavramlar, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992; Eğitim Sosyolojisi, Kavramlar- Teoriler- Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992; Sosyal İlimler Metodolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994; Türk-İslam Kültüründe Fert ve Cemiyet ilişkisi ve İslami Kavramlar, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995; Niyazi Mısri'den Esintiler, Beka Yayınları, İstanbul, 1998; Kadının Ülke Ekonomisindeki Yeri, Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998; Kur'an'dan Beş Hikmet, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001; İmtihan, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2003; İlm-i Ledün (Genel Teoloji), Filiz Kitabevi, İstanbul, 2003; Yol, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005.²

Etkilendiği İsimler

Çalışmalarını her ne kadar Türk toplumunun sorunu üzerine işleyip, sosyal gelişme ve sosyal değişim konuları çevresinde gerçekleştirmeye çalışsa da pek çok insanın olduğu gibi Kurtkan'ın da etkilendiği yerli ve yabancı olmak üzere bazı sosyologlar vardır. Kısaca söylemek gerekirse Kurtkan'ın etkilenmiş

² Kurtkan'a ait eserlerin isimlerinin tamamına yönelik ayrıntılı literatür okuması için bk. Karaman, 2006, 49-60.

olduğu isimlerin başında hocası Fındıkoğlu olmak üzere, Carle Zimmerman, Gerhard Kessler, Robert M. McIver ve Charles H. Page ile Pitirim A. Sorokin kendisini etkileyen isimler arasındadır. Kurtkan, kendisini etkileyen bu sosyologlara tabii olmamış ve nakilci bir anlayışı savunmamış bir sosyologdur. Batı aktarmacılığına yanaşmamış ve batıya bir hayranlık beslememiştir. Kurtkan'ın kendisi üzerindeki bu etkilerin, ona ilham verecek nitelikte bir esinti olduğu söylenebilir. Bu sebeple Kurtkan'ın çalışmalarının pek çoğunda batılı sosyologların teorileri ile Türk İslam- kültürü ve realitesi karşılıklı olarak işlenmiştir. Kurtkan, hiçbir teoriye ve ideolojiye tam anlamıyla bağlanmamış aksine eleştirilerde bulunmuştur (Özkul, 2008, 144).

Yukarıda da belirtildiği gibi Kurtkan'ı etkileyen isimlerin en başında hocası Fındıkoğlu gelmektedir. Kurtkan, hocası Fındıkoğlu'nu özellikle yöntem konusunda kendine rol model almıştır. Onun sağlam bir metodolojinin çok çeşitli bir iş birliği yönüyle var olan metodoloji olduğunu ifade etmektedir. Kainattaki anlam bütünlüğü ile bağlantılı olmaksızın tümevarım metoduna bağlı, tek tek özel çalışmalarda dahi var olan tüm sebeplerin hakkını vermiş olan, çok sebepli bir metodoloji uygulamak gerektiğini vurgulamıştır (Kurtkan Bilgiseven, 1987, 83-84). Kurtkan da bu durumun sadece toplum içinde gerçekleşebildiğini öne sürmüştür (Özkul, 2008, 148-149). Hocası Fındıkoğlu, toplumun gelişmesinde kişilerin ve birey psikolojisinin önemini vurgulamıştır. Kurtkan'ın etkilenmiş olduğu isimler içinde Page ve Maciver de önemli bir yer almaktadır. Kurtkan, onların "Cemiyet" adlı kitabını Türkçe'ye çevirmiştir. Dolayısıyla Kurtkan, sosyal yapıyla birlikte cemiyet, cemaat, menfaat birlikleri, müessese, örf ve adetler gibi pek çok kavramı cemiyet adlı kitaptan yararlanarak kullanmıştır. Yine onların birey ve toplum kavramlarına verdikleri anlam, Kurtkan'ın çalışmalarında kendini göstermiştir (Maciver - Page, 1971, 72-74).

Kurtkan'ın kültür konusunda etkilenmiş olduğu isimlerden biri ise Sorokin'dir. Kurtkan'ın anlatımına göre Sorokin de aynen İbn-i Haldun gibi tarihi metodu kullanmıştır. Ona göre, İbn-i Haldun'un tarihi metodundan farklı olarak Sorokin'in metodu daha işlevseldir. Dolayısıyla Kurtkan, Sorokin'in bu metotla açığa çıkarmak istediği durum yalnızca fonksiyonel ilişkilerin ortaya çıkarılması değildir. Sorokin, yalnızca fonksiyonel ilişkilerin dışarıdan gözlenmesi ve tespit edilmesi, sosyo-kültürel yapının bünyesindeki özelliklerinin ortaya çıkmasına yeterli gelmeyecektir (Kurtkan Bilgiseven, 1991a, 97).

Kurtkan, Zimmerman'ın "Yeni Sosyoloji Dersleri" isimli kitabını Türkçe'ye çevirmiştir. Daha çok sosyolojik terimleri açıklama yönünde Zimmerman'ın

etkisi, Kurtkan'ın kitaplarında kendisini göstermektedir. Kurtkan'ın "Genel Sosyoloji" kitabında Zimmerman'ın Kurtkan üzerindeki etkisini görmek; özellikle sosyal/toplumsal değişme, sosyal münasebetler ve aile sosyolojisi ile ilgili konularda Zimmerman'a atıflar yaparak kendini göstermiştir (Dikici, 2018, 31). Kurtkan'ın tasavvuf konusunda etkilenmiş olduğu isimler ise Niyazî Mısrî ve Mevlana'dır. Niyazî Mısrî, Kurtkan'ın tasavvuf kimliğinin şekillenmesinde etkin olan en önemli isimdir. Kurtkan'ın tasavvuf alanındaki hemen hemen tüm çalışmalarında onun etkisi görülmektedir. Niyazi Mısrî, bu sebepten Kurtkan'ın manevi rehberi olarak nitelendirilebilir. Kurtkan, kendisinin tasavvuf anlayışında etkili olan Mevlâna'yı ise kültürümüzün mümtaz bir ismi olarak nitelemiştir. O, Mevlâna'yı yeren kişilerin, dinin özünden habersiz olduklarını ve Mevlâna'dan öğrenmeleri gereken çok şeyin olduğunu ifade etmiştir (Demirçin, 2014, 202).

Hakkında Yapılmış Bilimsel Çalışmalar

Günümüze kadar Kurtkan üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında zaman kendisinin daha çok din sosyolojisi ile alakalı düşünceleri üzerinde durulmuştur. Kurtkan üzerine yazılan makaleler ve kendisi ile ilgili yapılan lisansüstü çalışmalar incelendiğinde bu durumun kendini rahatlıkla gösterdiği söylenebilir.

Kurtkan ile ilgili yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri mevcuttur. Bu çalışmalara bakıldığında doktora alanında Dikici'ye (2018) ait "Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in sosyolojik fikirleri" isimli çalışmasıdır. Yapılan bir diğer doktora çalışması ise Erdil'e ait (2021) "Türk sosyologlarının tasavvuf çalışmalarında problematik alanlar Ziya Gökalp, Erol Güngör, Fehmi Sabri Ülgener ve Amiran Kurtkan Bilgiseven örneğinde" adlı çalışmadır. Erdil, çalışmasında Tasavvufun, bireysel itiraz biçiminden kolektif tarzda toplumsal harekete dönüşmesiyle birlikte birtakım problematik alanlar oluştuğunu söylemi Dolayısıyla bu problematik alanların sayısı ve sınırları her toplumda farklı ve çeşitli olabileceği gibi ele aldığı bilim adamlarının konuya bakış açılarında da farklılıklar mevcut olduğunu söyleyerek Kurtkan'ında bu konuda bakış açısını izah etmiştir.³

Üzerine çalışılan yüksek lisans tezlerine baktığımızda; Alıncı'nın (1996) "Türk sosyolojisinde Amiran Kurtkan Bilgiseven'in yeri ve izahlı bibliyografyası" isimli çalışması; Konuk'un (2002) "Amiran Kurtkan Bilgiseven'in din anlayışı ve günümüz sosyal sorunlarına bakışı" isimli çalışması; Atmaca'nın (2004) "Mümtaz Turhan ve Amiran Kurtkan Bilgiseven'

³ Ayrıntılı literatür okumaları için bk. (Erdil, 2021; Dikici, 2018).

nin eğitim olgusuna yaklaşımı” isimli çalışması; Kahraman'ın (2006) "Prof.dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in cemiyet anlayışı” isimli çalışması; 2009 yılında İnan'ın yazmış olduğu "Amiran Kurtkan Bilgiseven 'in din sosyolojisinin temel kavramları” isimli çalışması ve Demirçin'e (2014) ait "Amiran Kurtkan Bilgiseven 'in tasavvuf anlayışı” isimli çalışması bunlar arasındadır.⁴

Bunların yanında Kurtkan'a yönelik kitap, makale, sempozyum ve sunum olmak üzere pek çok çalışma da yapılmıştır.

Amiran Kurtkan Bilgiseven ve Sosyal /Toplumsal Değişme

Toplumların, toplumsal yapılarında meydana gelen değişmeyi ifade eden sosyal/toplumsal değişme, sosyolojinin temel ilgi alanlarından birisini oluşturmaktadır. Sosyal/toplumsal değişme bu bakımdan sosyoloji ilminin doğuşuna etki eden bir konu olmaktadır (Akın, 2015, 127). Uzun yıllardan beri sosyal değişme; ilerlemeyi, gelişmeyi veya modernleşmeyi işaret eden bir kavram olarak algılanmıştır. Oysaki değişme, bu anlamların yani sıra çözülme, çöküş ve geriye gidişi de kapsayan bir kavramdır. Dolayısıyla genel çerçevede sosyal/toplumsal değişme kavramı, tekâmül, ilerleme, kalkınma, gelişme, modernleşme, sekülerleşme; çözülme, çöküş, gerileme vb. tümünün hem içinde hem de dışında olan sosyolojik bir kavramdır (Güngör, 2021, 2). Sosyal/toplumsal değişmenin başlamasıyla beraber devamı, içinde bulunduğu şartlar, hızı, nedeni ve sonuçları sosyolojinin ilgi alanında bulunmaktadır (Bilgiseven, 1988, 216).

Toplumun yapısında meydana gelen değişimler olumlu yönde olduğu gibi olumsuz yönde de olabilir. Bu bakımdan değişim iki yönde gerçekleşen bir olgu niteliğini taşır. Bunlardan biri ilerleme diğeri ise gerilemedir. Toplumun gerileme ya da ilerleme durumu sosyal/toplumsal değişimi ifade etmektedir (Bilgiseven, 1968, 292). Olumlu yönde olan değişim ilerlemeyi ve gelişmeyi ifade ederken, olumsuz yönde olan değişim gerilemeyi ifade etmektedir. Kurtkan, ilerleme ve gelişme durumunu, toplumsal değişmenin bir ürünü olarak görmektedir. Ona göre sosyal/toplumsal değişme olmazsa bu tarz bir durumdan söz etmek mümkün değildir (Koca, 2018, 2030). Sosyal/toplumsal değişme, nüfus, teknoloji kaynakların var olması, ekonomi vb. etkenlere olduğu gibi bunların etkileşimine de bağlı oldukça daha karışık ve dinamik bir olgudur. Bununla beraber bütün toplumlar her zaman değişim geçirmektedir. Gerçekleşen bu değişim kesintiye uğramadan aynı anda farklı yerlerde ve birbiriyle bağlantılı olarak hızlı bir şekilde sürmektedir. Bu şekilde toplumsal

⁴ Konuya ilişkin ayrıntılı literatür okumaları için bk. Alıçcı, 1996; Konuk, 2002; Atmaca, 2004; Kahraman, 2006; İnan, 2009; Demirçin, 2014.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

davranış örnekleri, toplumsal yapılar, sistemler ve kuralların devamlı bir değişim içerisinde olduğu görülmektedir. Fakat bu değişme her alanda, her zaman açık ve net olmayacağı gibi hız açısından da her zaman aynı olmamaktadır.

Değişim kaçınılmaz olduğu gibi her toplumun sahip olduğu bir olgudur. Toplumlar hareketli olup durağan bir yapıya sahip değildirler (Bilgiseven, 1982, s.293). Bunlarla beraber bir olay ve olguya değişim diyebilmek kısa süreli bir durumla anlaşılmayıp, daha derinden, uzun süreli, toplumsal ilişkilere dayanan yönleri ile açıklığa kavuşmaktadır (Güngör, 2021, 5).

Kurtkan, sosyal/toplumsal değişme içinde ilerleme durumunu ve gelişme durumunu aynı saymaz. Öyle ki, ilerleme bir gelişme olarak sayılmamaktadır. İlerleme kavramı daha çok kişilerin kendi inanç ve kabullerine göre değişebilmektedir. Gelişme durumu ise kişilerin inanç ve kabullerine bağlı olmayıp daha çok nesnel olarak ölçülen bir değişmeyi ifade etmektedir (Bilgiseven,1982, 295). Toplumsal gelişme, siyasal ve sosyal gelişmenin sonucu olarak görülmemelidir. Toplumsal gelişme, bir toplumda cemiyetin ve bireylerin birbirleri arasında uyumlu, aynı zamanda dengeli bir bütünlük oluşturabilmeleri neticesinde sağlanır. Birey ve toplum arasındaki bütünlük durumu, sadece tevhit prensibinin uygulanabildiği toplumlarda mümkün olmaktadır. Toplumsal gelişme, bireysel gelişme ile cemiyetin gelişmesine paralellik sağlama yani hem bireyin hem de cemiyetin daha iyi ve adil ortam sağlama gerçekliğini artırarak, maddi kültür unsurlarında serpilmeye imkân verirken, bundan tüm sosyal sınıfların yeterli ölçüde ve adil bir şekilde yararlanmalarını ve orta sınıflar sağlayabilme olarak tanımlanır. Bu bağlamda neticenin ortaya çıkmasını da kolaylaştırmak için ferdin yaratıcılığını yükseltecek şekilde, insan ilişkilerini teşvik etme gibi konuları içinde barındıran bir kavramdır (Kurtkan, 1977b, 9-13).

Kurtkan, gerçek anlamda bir ilerlemenin oluşabilmesi için toplumun ve bireyin hem nicel hem de nitel özellikleri açısından değiştirilmesinin gerekliliğini savunmuştur. Bu tarz bir ilerlemenin ayrıca sosyal gelişme ve evrim olacağını söylemiştir. Ona göre, bu tarz bir değişme 20-30 sene gibi kısa bir süre içinde gerçekleşmişse bu sosyal kalkınma anlamını taşımaktadır (Kurtkan Bilgiseven, 1991b, 7).

Tekâmül (Gelişme)

Sosyal/toplumsal değişme konusunda iki kavram üzerine yoğunlaşan Kurtkan'a göre, bu kavramların birincisi sosyal bilimlere ilgilendirdiği şekilde, doğa bilimlere ve felsefi düşüncelere de ilgilendiren tekâmül kavramıdır. Arapça kökenli olan tekâmül, olgunlaşma ve evrimleşme anlamını taşımaktadır

(TDK, 2023). Kurtkan, tekâmülü savunanlar ile sosyal tarihin değişimlerini buna uygun bir bakış açısıyla açıklayanlar arasında çeşitli farklılıklar olduğundan söz etmiştir. Ona göre, serpilme imkânını endüstrileşmiş Batı toplumlarının sosyal ve ekonomik imkânlarında olan gelişme doktrinlerinin, birbirlerinden belli bir ölçüye kadar farklı olabilmelerini sağlayan başlıca sebepler, ilerlemeci dünya görüşünün bir dereceye dayanmasıdır. Bu derecenin beş gelişme seviyesine sahip olması, aynı zamanda ilerlemecilerden kimisinin bu seviyelerin tamamını, kimisinin ise belli bir bölümünü kendi düşünceleri doğrultusunda benimsemiş olmaları söz konusudur. Bu çerçevede Kurtkan, sosyal/toplumsal değişme konusunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından hem de kavram kargaşasının yok edilebilmesi için ilerlemeyi de kapsayan tekâmülün dereceli aşamalarını şu şekilde sıralar,

1) Basit değişme; 2) Düzen; 3) Yön; 4) İlerleme; 5) Olgunluğa erişilebilirlik (Kurtkan Bilgiseven, 1982, 273-278).

Basit/Rastgele Değişme: Basit değişme, sosyal-kültürel bir sistemin herhangi bir doğrultuda ilerlemesi söz konusu olmayıp, ilk baştaki şekilden farklı bir şekle geçmesi üzere sürekli olarak biçim değiştirmesi durumudur. Bu konuya örnek olarak deste halinde bulunan iskambil kâğıtları verilmiştir. Tesadüfi bir sıralama ile kâğıtların desteklendikleri bir iskambil destesini birbirine karıştırarak yeni bir destenin oluşması sağlandığı zaman iskambil destesinde yeni bir değişime oluşmuştur. Yani destenin daha sonra geldiği hal, iskambilin ne cinslerine ne de belli bir önem sırasına göre düzenlenmesi durumu olmamıştır. Deste değişmiş, ama düzensizlik durumu devam etmiştir. Bu bakımdan cemiyette de bazı nizama aykırı değişmeler, basit değişme denilecek durumdadır (Kurtkan Bilgiseven, 1992, 118).

Düzen (Nizami) Değişme: Gerçek değişme, düzene yönelmekle başlar. Bunun sebebi gerçek tekâmül topluluğun bir programı göre düzen içine alınması durumuyla var olabilir. Lakin farklı tarihi alanlarda bir toplulukta farklı düzenler durumu varsa ve bu düzenlerin birini diğerinden amaç olarak daha iyi sarmaya durum yoksa düzenin yeniden kurulması durumları ilerlemeyi göstermeyebilir (Kurtkan Bilgiseven, 1986, 297).

Yön: Kurtkan, bir toplumun düzen değiştirmesi ile yaygın kişilik tipi ve kurumları bakımından ulaşabildiği her yeni madde-mana kombinasyonu, toplumu bir çeşit ideal kültüre eriştirecek yerde tam aksine uzaklaştırıyor ise varılan yeni düzen olgunluğa yani tekâmüle doğru bir ilerleme durumu olmaz. Dolayısıyla yön, sadece ideal kültüre doğru olmalıdır. Kurtkan, rastgele bir yönde gerçekleşmiş olan, birbirini takip eden dizayn serisi gerçek anlamda tekâmülü yani ilerlemeyi göstermez. Doğru yolun anlaşılabilmesi bakımından

olduğu gibi, birey bakımından da ilerlemenin üçüncü safhası yöndür. Bu kısımda bulunan kişi, artık basit değişme durumundan ayrılmış, anlayabilme durumunu dizayn edebilmiş ve bu dizayn durumunu bir hedef yönünde gerçekleştirme niyetiyle yönünü benimsemiş kişidir. Bunun ardından yapılması gereken şey, yönü belirleyen bu niyetin, birbirini takip ederek dizayn çabaları ile eylemsel bir ilerleme durumunda tekâmül zirvesine kişiyi ve toplumu taşımasıdır (Doğan, 1993, 8).

İlerleme/ Terakki: Kurtkan, ilerleme kavramını öznel açıdan değerlere göre belirli bir amaca yaklaşma olarak ifade etmiştir (Kurtkan Bilgiseven, 1985, 350-351). İlerleme, bir amaca ulaşmadır. Bu amaçlar, kişilerin ya da toplumların isteklerine göre değişimi gösterdiği için öznel bir kavramdır. Maddeci değerlerin dağıtıldığı bir toplulukta, farklı milletleri sömürü altına alma hedefine gitmek bir ilerlemeyi göstermektedir. İdeal kültürü taşıyan toplulukta ise bu durum gerilemeyi gösterebilmektedir. Dolayısıyla belli bir amacı taşıyan kişileri veya bu amaçtan uzak her değişiklik, gerilemeyi ifade ederken amaca yaklaştıran değişiklikler ise ilerlemeyi göstermektedir. Öyle ki ilerlemede amaç, yalnızca öznel manada değer taşır (Kurtkan Bilgiseven, 1992, 116).

Kurtkan, beşinci derecenin tekâmül yani olgunluk olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu derecelerin her biri sosyal/toplumsal değişmeyi yansıtır. Bu aşamaların teker teker oluşması ile son aşama olan tekâmül yani olgunluk seviyesine erişecektir. Bu bağlamda Kurtkan'a göre, sosyal/toplumsal değişmede dördüncü aşama olan ilerleme ile tekâmül yani olgunluk, birlikte gerçekleşmiş ihtimalini taşımaktadır.

Sosyal Gelişme

Kurtkan'ın sosyal/toplumsal değişme konusu üzerinde durmuş olduğu ikinci kavram ise sosyal gelişmedir. Kurtkan, sosyal gelişmeyi bir cemiyetin maddi ya da manevi kültür faktörlerinin işe yarayan özelliklerle birbirlerini tamamlama olarak tanımlamıştır. Faktörler arasında en uygun dizaynın, ekonomik gelişmişliğin sürekli olarak yükselmesi, yalnızca bir amaç şeklinde benimsemeyip, mana çevresinde bütünleşmeye ulaştırıcı bir vasıta şeklinde kullanılması ile sağlanabileceğini ileri sürmüştür (Kurtkan Bilgiseven, 1986, 149-150).

Sosyal gelişme hem ferdi hem cemiyeti hem de cemiyetin kültürünü, her faktörü ile inceleyen bir kavramdır. Kurtkan'ın sosyal gelişmeye yönelik bir diğer tanımı ise, bir cemiyetin mana veya madde amaçlarını denge halinde tutan ideal kültüre yönelmesidir. İdeal kültüre varlığının bireysel şartını, kişilerin zihniyetinde iktisadi başarının manevi açıdan yükselim göstermesi

için yalnızca bir basamak olması gerekliliği kavrayışının yer edinmesidir (Kurtkan Bilgiseven, 1988, 39). O, sosyal gelişme kavramını ekonomik büyüme konusundan daha geniş açıda çalışmıştır. Ekonomik büyümeyi, nüfusun kişi başına düşen gerçek hasılda, toplumun teknoloji, ekonomik, demografik özelliklerindeki değişmelerle beraber ortaya çıkan sürekli ve belli ölçüde hızlıca bir yükseliş olarak tanımlayan Richard Easterl'in sosyal gelişme kavramının iktisadi gelişmeye nazaran daha yeni bir kavram olduğunu öne sürmüştür (Kurtkan Bilgiseven, 1982, 280).

Kurtkan'a göre toplumsal gelişme halinde, maddî-manevî kültür faktörleri birbirine uyumlu görünüşle tamamlanarak, ekonomik bolluğun artmasını sağlarken, bu artış, ulusal yapının yalnızca kalkınmasının amacı olmayıp, mana çevresinde birleşmenin aracı olarak da rol almasına fırsat verecektir (Kurtkan, 1981, 5).

Kurtkan, sosyal/toplumsal değişmeye etki eden belli başlı faktörlerin bulunduğunu söylemektedir. Sosyal olaylar ve bu olaylarla beraber var olan sosyal/toplumsal değişme, pek çok unsurun tesiri altında kalmaktadır. Sosyal gerçeklikte yaşanmış olan değişimin, bu unsurlar üzerinde ters etki yaptığı gözlenebilir. Sosyal/toplumsal değişmeye etkide bulunan temel unsurları Kurtkan, dört grupta incelemiştir. Bu unsurlar; fiziki çevre faktörü, biyolojik faktör, teknoloji faktörü, kültür faktörüdür. Ona göre, sosyal/toplumsal değişme ya kendiliğinden var olmakta ya da değiştirme şeklinde ortaya çıkartılmaktadır. Kendiliğinden ortaya çıkan sosyal/toplumsal değişme çeşitlerini sosyal hareketlilik tipleri ve sosyal bütünleşme tipleri olarak açıklanmıştır (Kurtkan, 1976, s.116-134).

Genel olarak baktığımızda sosyal gelişme, Kurtkan'ın sosyolojisi içinde çalıştığı bir kavram olup önemli bir yer almaktadır. Toplumun temel amaçlarından birisini ekonomik büyüme olarak gören Kurtkan'ın, bir diğer amacı ise sosyal gelişmedir. Kurtkan ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme arasında belli bir ilişkinin olduğuna işaret etmiştir. O sosyal gelişmeyi bir cemiyette iktisadi bakımdan büyümenin oluşabilmesi bakımından önemli bir basamak olarak görmüştür. Ona göre sosyal gelişme madde veya manevi kültür faktörlerini birbiri ile ilişkilendirmektedir. Bunların yanı sıra Kurtkan, sosyal gelişme kavramının İslami bir kavram olduğu yönünde iddiada bulunmuştur. Bu bakımdan sosyal gelişmenin ekonomik gelişmişliğe yön verirken mana etrafında bütün ve bir olmanın sağlanması yönünde de yardımcı olduğunu ifade etmiştir (Dikici, 2018, 109).

Sosyal /Toplumsal Değişme ve Din Sosyoloji İlişkisi

Kurtkan'ın din sosyolojisine dair kavramları arasında önemli bir yere sahip olan sosyal bütünleşme sosyal bilimler içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan pek çok devlet bütünleşmenin önemi üzerine toplumsal projeler veya politikalar geliştirme içerisindedirler. Bu kavram toplum içindeki farklılıkları az seviyeye indirerek bireylerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlılık ilişkisi içerisinde bulunmalarını sağlamasıyla, kültür birliğinin oluşmasını ifade eder. Öyle ki bütünleşme, günümüz içinde az da olsa farklılaşmış, aynı zamanda toplumda yer alan etnik grupların, değerlerin ve normların kabul edilmesi üzerine düzenlenmiş, sosyal hayata ortak bir şekilde katılımı ifade eden bir kavramdır (Kirman, 2004, 42).

Bütünleşme, sosyolojide toplumdaki küçük yahut cemaatler, alt gruplar gibi sosyal yapının farklı faktörleri arasında tamamlanma ve iç içe geçme durumunu açıklamaktadır. Bu bakımdan sosyal bütünleşme, bir cemiyeti var eden bireylerin çeşitli gruplarının ve daha geniş farklı gruplarının karşılıklı bağıllık ve uyum içerisinde, bir dizaynı sağlayacak biçimde birlik sürecinden oluşmaktadır. Bunun neticesinde bir cemiyet içerisinde yaygın olan kültürel faktörlerin, cemiyeti var eden bireyler tarafından kendilerine dayatılması ve bireylerin cemiyetin sosyo-kültürel faktörlerini içselleştirerek uyumlu bir şekilde yaşamı sürdürmeleri süreci toplumsal bütünleşmeyi ortaya koymaktadır (Güngör, 2007, 175). Toplumsal bütünleşme Kurtkan'a göre, toplumsal yapının farklı faktörleri olan cemiyetteki ufak cemaatleri, çıkar birliktelikleri, kuruluşları arasında birbirini tamamlayabilmektir (Bilgiseven, 1986, 285).

Kurtkan'ın din sosyolojisi bağlamında öne çıkan kavramlarından biri olan bütünleşme, din ve kültürün karşılıklı ilişkisi açısından ele alınarak kültürün aynı zamanda dinin sosyal bütünleşmeye etkisini ortaya koymaya çalışmaktadır. Kurtkan, kültürün sosyal bütünleşme açısından, grup hayatının karşılığı olması bununla birlikte öğrenilmiş olması şeklinde iki önemli özelliği olduğunu belirtmekle birlikte sosyal bütünleşme kavramını fonksiyonalist çerçeveden bakmıştır.

Toplumla ilgili dinin önemli görevlerinden biri de toplumu bir araya getiren düzen ve sistemi oluşturan normlar şeklinde var olmasıdır (Güngör, 2007, 176). Kurtkan, sosyal bütünleşme kavramının, cemiyetler tarafından araştırıldığında dinlerin bütünleştirmeyi oluşturması bakımından farklı özellikler gösterdikleri görüşünü savunmuştur. Ona göre, diğer dinlerle karşılaştırıldığında, İslam'ın, sosyal bütünleşmeyi var etme açısından oldukça başarılı bir din olduğunu söylemiştir. İslamiyet'in ilk yıllarına bakıldığında Hz.

Muhammed'in toplumdaki bütünleşmeyi sağlamak açısından oldukça çaba harcadığı, bununla birlikte dini ve dünyevi liderlik rollerinin ikisini de kendisi üstlenmiştir. Hz. Muhammed, cemiyetin dağınkılığı zaman geçtikçe İslamiyet'in bütünleştirici özelliğinde ayrılıkları sona erdirmiş ve parça parça kabile halinde olan toplumun Ümmet ve millet haline getirip dengeli bir birlik ortaya koymuştur (Kurtkan Bilgiseven, 2003, 66).

Kurtkan, İslamiyet'in kişileri cemiyetin yalnızca üyesi şeklinde kabul etmediğini söylemektedir. Cemiyeti daha hareketli olması açısından, onları bu doğrultuda rol almaları üzerine teşvikte bulunmaktadır. Böylelikle bir cemiyetteki aksaklıkların onarılması ve bütünleşmenin önünde olan setlerin kaldırılması açısından kişiyi külli beyin hükmüne geçirmektedir (Kurtkan Bilgiseven, 1985, 429).

Genel çerçeveye bakıldığında Kurtkan'ın sosyal/toplumsal değişme kavramında, sadece maddi olanakların değil manevi olan hakların da etkili olduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan manevi açıdan toplumu bir araya getiren din sosyolojik kavramlarından biri olan sosyal bütünleşme ile toplum birbirine kenetlendikçe toplumsal projelerin ileriye doğru gitmesi ve gelişmesi kaçınılmazdır. Bu bakımdan cemiyetlerin İslam özelinde birlikteliği ifade etmesiyle ve fertlerin bir bütün olmasıyla beraber ileriye giden toplumun, toplumsal değişmenin bir sonucu olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Dinin toplum üzerindeki etkisi sosyal/toplumsal değişmeye katkı sağlamaktadır.

Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Din Sosyolojisine Bakışı ve Önemi

Kurtkan, din sosyolojisi çalışmalarının en başında sahanın önemli konuları içinde bulunan din kavramının, sosyolojik açıklamasına yönelik problemleri tartışmaktadır. Bu problemlerin temelini genel olarak tek bir din tanımı yapmanın mümkün olmayacağı konusudur. İslamiyet dışı çevrelerde ve İslamiyet'i benimseyen çevrelerde, din teriminin ifade etmiş olduğu anlamların farklılaştığını söylemiştir. İslam'ı benimsemeyen toplumlarda din terimi daha çok inanç ve inanca uygun olarak var olan yaşam anlamına gelmektedir. İslam dininde ve kültüründe inancın çeşitli seviyeleri dikkate alınmaktadır (Kurtkan Bilgiseven, 1989b, 26). Ona göre din, inanç seviyelerinin en üst aşamasına ulaşan ve ilmin itirazları karşısında kendisini muhafaza edebilen aynı zamanda bunlara cevaplar sunabilen bir sistemi yansıtmaktadır. Bu sistem, kişiyi inancın en üst tabakası olan basiret üzere imana yerleştirmektedir. Kurtkan'a göre din, getirmiş olduğu değer hükümleri ile toplumsal açıdan hiçbir bölünmeye fırsat vermeyen bütün gerçekleri ve bu gerçeklerin birimlerini çevreleyen bilim adamlarını da kendi bünyesindeki

tespitlerinin ne derecede doğru olduğu kanadını göstermeye davet eden tevhit inancını taşımaktadır (Kurtkan Bilgiseven, 1985, 8-11/137).

Kurtkan'a göre sosyoloji sadece bir kişinin bakış açısından kurtulmuştur. Tek taraflı fikirler Kurtkan'a göre mutaassıplıktır (bağnazlık). Din, bağnazlığı yok ettiği için modern sosyoloji ile bir bütünlük içerisindedir. İslamiyet'in olduğu toplumda değişimler ile beraber o toplumun yaşamını da etkilemiştir. Kurtkan İslam'ın getirmiş olduğu mesajın tüm insanlığa ulaşması gerektiğini ifade etmiştir. Kurtkan'a göre, İslam, mezhep, ırk farkı yapmayan ve sömürüyü kabul etmeyen tek dindir. İslam toplum piramidinin en altta ve en üstte olan insanları bir bütün olarak gören tek dindir. Kurtkan, bütün toplumsal tabakaları tek bir kimlikte toplamayı öneren İslam'ın, Batı uygarlığından daha farklı bir harita çizdiğini söylemiştir. En alttaki tabakaya zevk-sefa ve ihtişamdandan payını aldirmaya çalışan Batı uygarlığına karşı İslam'ın en üstteki tabakanın alçak gönüllü bir yaşam sürmesini, en alt tabakalardaki insanların ise kendi çabasını ve hakkını esas olarak almalarını önermektedir (İnan, 2010, 79).

Kurtkan, din ve toplum ilişkisini sosyologların üzerinde durdukları konulardan birisi olarak görmüştür. Bu ilişkinin kapsam ve özelliği hakkında çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. İlk olarak içerisinden çıktı sosyolojik çevrenin etkisi içinde olmakla beraber teoride toplum hayatını düzenleyen uygulamalar belirten din, uygulamada önceden bile var olan toplumun içine yerleşmek şartıyla onu belli bir noktaya kadar tekrardan oluşturur. Çünkü tüm dinler şartlara göre oldukça geniş kapsamlı şekilde sistematik hale gelebilen ve kişiler arasında birliktelik ve dayanışmayı ilerleten manevi değerler ortaya koymaktadır (Kaya, 2008, 58). Sosyoloji topluma nasıl ki işlem halinde olan bütünlük çerçevesinde bakıyorsa aynı durumda teolojide kâinata işleyen bir bütünlük olarak bakmaktadır. Teoloji kullandığı yöntemin genelliği açısından matematik ilminden hemen sonra gelir. Lakin kâinatın, aynı kuvvetten taşan ve bundan dolayı manalı bütün durumu karşılayan tek bir gerçek oluşu önermesi, çok genel ve yaygın bir mükemmel teori olarak kabul görülmelidir. Bu bağlamda inancın basiret üzere iman haline gelebilmesi açısından, teolojinin başka ilimlerle birlik yapmasına ihtiyaç olmaktadır (İnan, 2010, 77).

Sonuç

Kurtkan, kendine has yöntemiyle Türk sosyolojisine ve Türk düşünce tarihine büyük katkılarda bulunmuştur. Yazmış olduğu onlarca eserde, toplumsal olaylara karşı bakışı ve yorumlaması Millî bir karaktere sahip olduğunu göstermiştir. Öyle ki, Türk toplumunun incelenmesi noktasında Batı değerleri ile bakılmaması gerektiğini, bu sonucun yanıltıcı olacağı düşüncesi

önemi ve yine Türk toplumunun kendi dinamikleri doğrultusunda çözümlenmesinin önemi ortaya çıkmıştır.

İnanç konusunda akıl vurgusunun yapıldığı ve insanların düşünmeye sevk edildiği; bundan hareketle taklidi iman derecesinde kalmayarak tahkike gidilmesi gerektiği sonucuna ulaşmakla beraber, din ile inanç arasında fark bulunduğu bununla birlikte İslam dinine ait kavramlar kastedilmiştir. Kurtkan'ın kavramlarına bakıldığında, İslam dininin sosyoloji ile tam olarak uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında gerçek dinin İslam olduğu noktasından hareket edilerek gerçek dinin özelliğinin, kendini ilimle ispatlaması ve ahlakçı olduğu görülmüştür. Ona göre, bir sosyoloğun dini incelemesindeki en önemli görevi, dinin kaynağının ne olduğu konusunu bir kenara bırakıp, dinin toplum üzerindeki yansıma ve etkilerini ortaya koyması gerekir. Kurtkan'a göre, diğer dinler araştırılacak kadar önemsenmemiş, tek hakikat İslam dini olduğu için İslam üzerinde ayrıca durulması gerektiğini vurguladığı görülmektedir. Bu da din sosyolojisi açısından objektif bir tutum olmamaktadır.

Kurtkan, sosyal/toplumsal değişimin toplum içinde meydana gelen farklılıkları kapsadığını savunmuştur. Bununla birlikte toplumda meydana gelen değişimin ilerleme veya gerileme şeklinde olabileceği vurgusunu yapmıştır. Öyle ki, olumsuz yönde olan durum gerilemeyi ifade etmiş olumlu yönde olan durum ise ilerlemeyi göstermiştir. Kurtkan, sosyal/toplumsal değişme düşüncesinde ilerleme ve gelişmenin aynı kavramlar olmadığını, aralarında fark bulunduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla kalkınma aşamasında olan toplumlar gelişirken, olumlu yönde bir şeyin meydana gelmesi ilerlemeyi kapsamıştır. Bir taraftan da ilerlemenin kişilerin kendi kabullerine ve inançlarına göre değişebildiği görülmüştür. Gerçek anlamda bir ilerlemenin meydana gelebilmesi açısından toplumun da bireyin de nicel ve nitel açıdan değiştirilmesi gerekliliği öne çıkmıştır. Sosyal/toplumsal değişme kavramı, tekâmül, ilerleme, kalkınma, gelişme, modernleşme, sekülerleşme; çözümlenme, çöküş, gerileme vb. tümünün hem içinde hem de dışında olan sosyolojik bir kavram olduğu görülmüştür.

Sosyal/toplumsal değişme konusunda iki kavram üzerine yoğunlaşmış, bu kavramların birincisini tekâmül, ikincisini ise sosyal gelişme olarak belirtmiştir. Olgunlaşma anlamına gelen tekâmüle beş basamakta ulaşılır. Kurtkan, bu her basamağı bir toplumsal değişme olarak görmüştür. Bunlar, Basit değişme, düzen, yön, ilerleme ve olgunluk yani tekâmüldür.

Sosyal gelişme ise bir toplumda cemiyetin ve bireylerin birbirleri aralarında uyumlu aynı zamanda dengeli bir bütünlük oluşturabilmeleri

neticesinde sağlanır. Birey ve toplum arasındaki bütünlük durumu sadece tevhit prensibinin uygulanabildiği toplumlarda mümkün olmaktadır. Kurtkan, sosyal gelişme kavramının, İslami bir kavram olduğu yönünde iddiada bulunmuştur. Bu bakımdan sosyal gelişme, ekonomik gelişmişliğe yön verirken mana etrafında bütün ve bir olmanın sağlanması yönünde de yardımcı olduğunu ifade etmiştir.

Sosyal/toplumsal değişme ve din olgusuna bakıldığı zaman burada öne çıkan kavramlardan bir tanesi bütünlüktür. Dinin sosyal bütünlüğü sağladığı görülerek insanlar arası birliği ve bütünlüğü sağlayarak cemiyeti oluşturan önemli bir unsur olduğu görülmüştür. Din fonksiyonlarından biri de toplumun kültürünü de oluşturulması açısından toplumun, sosyal bütünlüğünü sağlayarak dinin getirmiş olduğu değer ve hükümlerin toplumsal açıdan asla bölünme oluşturmayacağı anlaşılmıştır. Temelde bakıldığı zaman Kurtkan'ın düşüncelerini etkileyen ve çalışmalarına da tesir eden tasavvuf görüşü olduğu anlaşılmıştır. Ona göre din sosyolojisi, zorunlu olarak dördüncü seviyedeki hakikat dinini incelemesi gerekmektedir. Dolayısıyla sosyal/toplumsal değişme kavramına baktığımız zaman bu durum yalnızca maddi olanaklarla değil, manevi açıdan da etkili olmaktadır. Din toplumu toplum da dini etkilemektedir. Bu bakımdan olumlu etkiler, toplumda ilerlemeyi göstermiştir.

Kaynakça

- Akın, Mahmut Hakkı. "Türkiye'de Toplumsal Değişim". İnsan ve Toplum Dergisi 5/9, 128-130.
- Demirçin Efe, Tuba. "Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı". Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2/1 (2014), 197-221.
- Dikici, Erkan. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyolojik Fikirleri. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Doğan, Mehmet Sait. Terakki ve Tekâmül Açısından Türklerin Sosyal Tarihi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünlük". Diyanet İlmî Dergi 43/2 (2007), 173-190.
- Güngör, Özcan-Mehmet Emin Sarıkaya (ed.). Sosyolojik Açıdan Din ve Toplumsal Değişme El Kitabı. Ankara: Nobel Yayınları, 2021, 2-27.
- İnan, Mesut. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Din Sosyolojisi'nin Temel Kavramları. Sakarya: Sakarya Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- İnan, Mesut. Türkiye'de Din Sosyolojisi (Amiran Kurtkan Bilgiseven Örneği). İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- İnan, Mesut. "Türkiye'deki Din Sosyolojisi Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Kavramsal Katkısı". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39 (2013), 395-413.
- Kahraman, Melek. Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Cemiyet Anlayışı. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

- Karaman, Kasım. "Amiran Kurtgan Bilgiseven Bibliyografyası". *Sosyoloji Dergisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 3/11 (2006), 47-62.
- Kaya, Kamil. "Amiran Kurtkan'ın Düşünce Sisteminde Din ve Sosyal Bütünleşme". *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları* 176 (2008), 57-68.
- Kayadibi, Fahri. "Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgisever'in Ardından". *Sosyoloji Konferansları Dergisi* 40 (2009), 25-31.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yay, 2004.
- Koca, Mehmet. "Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Toplumsal Değişme ve Kalkınma Anlayışı". *Hitit Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2018), 2024-2039.
- Kurtgan, Amiran. *Sosyoloji*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Kurtgan, Amiran. *Türk Milletinin Manevi Değerleri*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1977a.
- Kurtgan, Amiran. *Sosyolojik Açından Tasavvuf ve Laiklik*. İstanbul: Kutsun Yay, 1977 b.
- Kurtgan, Amiran. "Taassubu Önleyen İslâmî Değer Hükümleri ve Sosyal Gelişme". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 12 (1981), 5-22.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. *Genel Sosyoloji, Kavramlar-Nazariyeler Bünye (Türki-ye'de Sosyal Tabakalaşma) Değişme ve Sosyal Gelişme*. İstanbul: Divan Yayınları, 1982.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. *Genel Sosyoloji*. İstanbul, Filiz yayınevi. 1986.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. *Köy Sosyolojisi*. İstanbul: Fakülte Matbaası, 1988 a.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. "Eğitimle İlgili Millî Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz". *Kübbealtı Akademi Mecmuası* 17/3 (1988 b).
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. *İslamiyetin Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramlar*. 1989a: Filiz Kitabevi, ts.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. *Türk Münevverinin Müşterek Fikir ve İman Zemini. Başer içinde, Dinin Özü, İslam Dininin Ruhü ve Türklerin Bunu Ne Ölçüde Yaşadıkları Meselesi*. İstanbul: Kübbealtı Neşriyatı, 1989 b.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. *Tarihi Metodu Kullanış Tarzları Bakımından İbn Hal-dun ile Sorokin'in Mukayesesi*. İstanbul: İstanbul Ü Edebiyat Fakültesi, 1991 a.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. "Kalkınma ve Kültür İlişkisi". *Sosyoloji Konferansları Dergisi* 23 (1991 b), 1-20.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. *Sosyolojik Açından İslamiyet ve İslami Kavramlar*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. *İlm-i Ledün Açısından Kavmiyet ve Ferdîyet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1996.
- Kurtgan Bilgiseven, Amiran. *İlm-i Ledün (Genel Teoloji)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2003.
- Maciver, Robert Morrison-Page, Charles. *Cemiyet*. çev. Amiran Kurtgan Bilgiseven. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971.
- Özdemir, Mehmet Çağatay. "Amiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005)". *Türkiye'de Sosyoloji II, İsimler-Eserler*. ed. Metin Özkul. Ankara: Phoenix Yayınları, 2008.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. *Tekâmül Kavramı*. 24.09.2023. HYPERLINK "<https://sozluk.gov.tr/>" <https://sozluk.gov.tr/>